

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
УНІВЕРСИТЕТСЬКИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія з педагогічної освіти

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з науково-методичної
та навчальної роботи

О.Б.Жильцов

2017 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПСИХОЛОГІЯ (загальна, вікова, педагогічна)

Спеціальність 013 Початкова освіта

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА	
Ідентифікаційний код 02136554	
Начальник відділу моніторингу якості освіти	
Програма №	2042/17
<u>Всес</u> (підпис)	<u>Жильцов</u> (прізвище, ініціали)
« <u> </u> »	20 <u>17</u> р.

Київ 2017 рік

Робоча програма «Психологія (загальна, вікова, педагогічна) для студентів за спеціальністю 013 Початкова освіта

Розробник: Мішенкова Вікторія Василівна,
викладач циклової комісії з педагогічної освіти
Університетського коледжу
Київського університету імені Бориса Грінченка, старший викладач

Робочу програму схвалено на засіданні циклової комісії з педагогічної освіти

Протокол від «29» серпня 2017 р. № 1

Голова циклової комісії Л.Л. Артюх

© _____, 20__ рік
© _____, 20__ рік

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	
Кількість кредитів – 6 3 семестр – 2 кредити 4 семестр – 4 кредити	Спеціальність 013 Початкова освіта	Нормативна	
Змістових модулів – 6		Рік підготовки	
		2-й	
Загальна кількість годин - 180		Семестр	
		3-й	4-й
Тижневих годин для денної форми навчання: 3 семестр: аудиторних – 2 год, самостійної роботи студента – 1,1 год, 4 семестр: аудиторних – 5 год, самостійної роботи студента – 2,2 год,	Освітньо-кваліфікаційний рівень: «молодший спеціаліст»	Лекції	
		16 год.	38 год.
		Практичні	
		6 год.	2 год.
		Семінарські	
		6 год.	16 год.
		Модульний контроль	
		4 год.	8 год.
		Індивідуальні заняття	
		8 год.	16 год.
		Самостійна робота	
		20 год.	40 год.
Вид контролю: екзамен			

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: розкрити закономірності функціонування та проявів психіки людини, специфіку психічного розвитку та становлення особистості в онтогенезі, сприяти на цій основі формуванню загальної психологічної культури та компетентності студентів, їх готовності до педагогічної діяльності.

Завдання: аналіз предмету вивчення психології як науки, історії її становлення та сучасної системи психологічних знань; вивчення понять психіки і свідомості, їх структур; розкриття типових психічних процесів і станів, їх змісту та функціонування; вивчення психологічної сутності понять особистості та діяльності; усвідомлення місця вікової та педагогічної психології в системі психологічної науки; аналіз закономірностей психічного розвитку та становлення особистості; вивчення детермінант і показників психічного розвитку індивіда; розкриття типових психологічних особливостей представників різних періодів онтогенезу людини; засвоєння закономірностей навчально-виховного впливу на підростаючу особистість; формування у студентів прикладних умінь стосовно застосування знань з вікової та педагогічної психології в практиці педагогічної діяльності.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти повинні оволодіти такими спеціально-професійними **компетентностями**:

- здатність використовувати методи психології для дослідження особистості;
- вміння аналізувати поняття «психіка», «свідомість», їх функцій та структури;
- розуміння змісту і механізмів роботи інтелектуальної, афективної та вольової сфер особистості;
- розуміння поняття особистості, її психологічної структури, закономірностей особистісного розвитку, готовність до постійного самовдосконалення;
- розуміння поняття «психічний розвиток», його основних особливості та детермінантів; вікової періодизації психічного розвитку людини та критеріїв її здійснення;
- знання психологічних особливості навчання та виховання, психологічної сутності педагогічної діяльності;
- готовість до вирішення психологічних задач при конструктивному та деструктивному спілкуванні з дітьми різної вікової категорії, уміння розробляти і реалізувати програми формування особистості;
- здатність проводити роботу, спрямовану на формування конструктивного виходу із вікової кризи;
- аналізувати труднощі спілкування між «дітьми» і «батьками» та проводити роботу з розвитку комунікативних умінь між поколіннями;
- розуміння складності і неоднозначності процесів психологічного розвитку людини як культурно-історичного суб'єкта, різноманіття його суб'єктивного світу
- розуміння значення навчання і виховання у забезпеченні адекватного віку психічного розвитку;
- знання особливостей розвитку мови; видів спілкування у немовлячому, ранньому, дошкільному, молодшому шкільному, підлітковому віці та ранній юності;

- розуміння провідних видів діяльності та їх значення для розвитку і навчання дитини; знання сенситивних періодів розвитку та можливості, які вони відкривають для розвитку;
- наявність знань про новоутворення та зони ближнього розвитку на кожному з вікових етапів;
- знання особливостей фізичного розвитку, моторики та їх значення для розвитку психіки дитини;
- розуміння закономірностей емоційного, когнітивного та особистісного розвитку дітей, підлітків, юнаків;
- здатність до діагностики основних компонентів готовності дитини до навчання у школі;
- наявність умінь щодо виділення причин та шляхів подолання шкільної неспішності;
- здатність створювати умови для належного рівня мотивації навчальної діяльності;
- вміння знаходити контакт і спілкуватися з дітьми різного віку, орієнтуючись на їх потреби та оцінку власної особистості;
- готовність до роботи з обдарованими дітьми та дітьми, що потребують допомоги у навчанні;
- володіння поняттями щодо сутності, структури, задач та цілей учбової діяльності, особливостей засвоєння знань, умінь та навичок;
- вміння добирати методи виховного впливу.

Курс психології (загальної, вікової, педагогічної) реалізовується через систему лекцій, семінарських та практичних занять. Зміст розроблено з врахуванням положень кредитно-модульного навчання. Вміщено короткі пояснення щодо організації роботи за даною системою. Таблиці модульного контролю, контролю за систематичною та активною роботою допоможуть студентам самостійно вести облік виконаної роботи.

Вивчення курсу «Психологія (загальна, вікова, педагогічна)» здійснюється в III та IV семестрах, закінчується підсумковим видом контролю – письмовим екзаменом. Загальна кількість годин становить 180 год, з яких 54 год – лекції, 22 год – семінарські заняття, 8 год – практичні заняття, 12 год – модульний контроль, 24 год – індивідуальні заняття, 60 год – самостійна робота.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Вступ до психології.

Тема 1. Психологія як наука.

Тема 2. Методи психології

Тема 3. Розвиток психіки та свідомості.

Змістовий модуль 2. Пізнавальні процеси.

Тема 1. Увага.

Тема 2. Відчуття. Сприймання.

Тема 3. Пам'ять.

Тема 4. Мислення. Мовлення.

Тема 5. Уява.

Змістовий модуль 3. Емоційно-вольова сфера.

Тема 1. Емоції та почуття.

Тема 2. Воля.

Змістовий модуль 4. Психологічна характеристика особистості та діяльності.

Тема 1. Особистість.

Тема 2. Діяльність.

Тема 3. Темперамент.

Тема 4. Характер.

Тема 5. Здібності.

Змістовий модуль 5. Основи вікової психології.

Тема 1. Загальні питання вікової психології.

Тема 2. Психічний розвиток новонародженого та немовляти.

Тема 3. Психологічні особливості дітей раннього віку.

Тема 4. Психічний розвиток дитини дошкільного віку.

Тема 5. Психологічні особливості молодшого школяра.

Тема 6. Психологічні особливості підлітка.

Тема 7. Психологічні особливості старшого школяра.

Змістовий модуль 6. Психологія навчання, виховання та діяльності вчителя..

Тема 1. Закономірності навчального процесу.

Тема 2. Закономірності виховного впливу.

Тема 3. Загальна характеристика педагогічної діяльності.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин						
	денна форма						
	усього	у тому числі					
1	2	лекції	практ.	сем.	пк	інд.	с.р.
	3	4	5	6	7	8	
Змістовий модуль 1. Вступ до психології.							
Тема 1. Психологія як наука.	5	2					3
Тема 2. Методи психології.	6	2		2			2
Тема 3. Розвиток психіки та свідомості.	6	2				2	2
Модульна контрольна робота 1.	2				2		
Разом за змістовим модулем 1	19	6		2	2	2	7
Змістовий модуль 2. Пізнавальні процеси.							
Тема 1. Увага.	8	2	2			2	2
Тема 2. Відчуття і сприймання.	9	2		2		2	3
Тема 3. Пам'ять.	7	2	2				3
Тема 4. Мислення. Мовлення.	9	2	2	2			3
Тема 5. Уява.	6	2				2	2
Модульна контрольна робота 2.	2				2		
Разом за змістовим модулем 2.	41	10	6	4	2	6	13
Разом за 3 семестр	60	16	6	6	4	8	20
Змістовий модуль 3. Емоційно-вольова сфера.							
Тема 1. Емоції та почуття.	4	2					2
Тема 2. Воля.	8	2		2		2	2
Модульна контрольна робота 3.	2				2		
Разом за змістовим модулем 3.	14	4		2	2	2	4
Змістовий модуль 4. Психологічна характеристика особистості та діяльності.							
Тема 1. Особистість.	8	2		2		2	2
Тема 2. Діяльність.	4	2					2
Тема 3. Темперамент.	7	2	2				3
Тема 4. Характер.	6	2		2			2
Тема 5. Здібності.	6	2				2	2
Модульна контрольна робота 4.	2				2		
Разом за змістовим модулем 4.	33	10	2	4	2	4	11
Змістовий модуль 5. Основи вікової психології.							
Тема 1. Загальні питання вікової психології.	6	2				2	2
Тема 2. Психічний розвиток новонародженого та немовляти.	6	2				2	2
Тема 3. Психологічні особливості дітей раннього віку.	6	2		2			2
Тема 4. Психічний розвиток дитини дошкільного віку.	11	4		2		2	3
Тема 5. Психологічні особливості молодшого школяра.	9	4		2			3
Тема 6. Психологічні особливості підлітка.	7	2				2	3
Тема 7. Психологічні особливості старшого школяра.	7	2		2			3
Модульна контрольна робота 5.	2				2		

Разом за змістовим модулем 5.	54	18		8	2	8	18
Змістовий модуль 6. Психологія навчання, виховання та діяльності вчителя.							
Тема 1. Закономірності навчального процесу.	4	2					2
Тема 2. Закономірності виховного впливу.	6	2		2			2
Тема 3. Загальна характеристика педагогічної діяльності.	7	2				2	3
Модульна контрольна робота 6.	2				2		
Разом за змістовим модулем 6.	19	6		2	2	2	7
Разом за 4 семестр	120	38	2	16	8	16	40
Усього годин	180	54	8	22	12	24	60

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Предмет психології, її завдання і методи.	2
2	Відчуття і сприймання.	2
3	Мислення як вища форма відображення дійсності.	2
4	Емоційно-вольова сфера особистості.	2
5	Психологія особистості.	2
6	Темперамент і характер.	2
7	Психічний розвиток дитини від народження до трьох років.	2
8	Психічний розвиток дитини дошкільного віку.	2
9	Психологія молодшого школяра.	2
10	Психологія ранньої юності.	2
11	Виховання як феномен педагогічної психології.	2

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Дослідження властивостей уваги.	2
2	Дослідження індивідуальних особливостей пам'яті.	2
3	Дослідження індивідуальних особливостей мислення.	2
4	Визначення типу темпераменту.	2

7. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Бали
1	Психологія як наука.	3	5
2	Методи психології	2	5
3	Розвиток психіки та свідомості.	2	5
4	Увага.	2	5
5	Відчуття і сприймання.	3	5
6	Пам'ять.	3	5
7	Мислення. Мовлення.	3	5
8	Уява.	2	5
9	Емоції та почуття.	2	5
10	Воля.	2	5
11	Особистість.	2	5
12	Діяльність.	2	5
13	Темперамент.	3	5
14	Характер.	2	5
15	Здібності.	2	5
16	Загальні питання вікової психології.	2	5
17	Психічний розвиток новонародженого та немовляти.	2	5
18	Психологічні особливості дітей раннього віку.	2	5
19	Психічний розвиток дитини дошкільного віку.	3	5
20	Психологічні особливості молодшого школяра.	3	5
21	Психологічні особливості підлітка.	3	5
22	Психологічні особливості старшого школяра.	3	5
23	Закономірності навчального процесу.	2	5
24	Закономірності виховного впливу.	2	5
25	Загальна характеристика педагогічної діяльності.	3	5
	Разом	60	125

8. Методи контролю

Методи усного контролю: індивідуальне опитування, фронтальне опитування, співбесіда.

Методи письмового контролю: письмове тестування, ведення таблиці, модульна контрольна робота.

Методи самоконтролю: самооцінка, самоаналіз.

9. Розподіл балів, які отримують студенти

Вид роботи	максимальна кількість балів за один вид роботи	обов'язкова кількість виконаних завдань за курс	максимальна кількість балів за всі види роботи
1. Відвідування лекцій	1	27	27
2. Відвідування семінарів	1	11	11
3. Відвідування практичних занять	1	4	4
4. Виконання завдання для самостійної роботи	5	25	125
5. Робота на семінарському (доповідь, виступ, повідомлення, участь в дискусії) занятті	10	4	40
6. Робота на практичному занятті	10	4	40
7. Виконання модульної контрольної роботи	25	6	150
8. Виконання тестового контролю (експрес-контролю)	10	1	10
Всього			407
Екзамен Коефіцієнт	6,78		

Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	Змістовий модуль 3	Змістовий модуль 4	Змістовий модуль 5	Змістовий модуль 6	Підсумковий контроль екзамен
T1-T3	T4-T8	T9-T10	T11-T15	T16-T22	T23-T25	
44	100	38	78	93	54	
Всього 407						
60						40

<p>Навчально-методична карта дисципліни «Психологія (загальна, вікова, педагогічна)»</p> <p>Разом: 180 год, лекції – 54 год, практичні заняття – 8 год, семінарські заняття – 22 год, індивідуальна робота – 24 год., модульний контроль – 12 год, самостійна робота – 60 год.</p>	
--	--

Разом: 180 год, лекції – 54 год, практичні заняття – 8 год, семінарські заняття – 22 год, індивідуальна робота – 24 год., модульний контроль – 12 год, самостійна робота – 60 год.	
--	--

самостійна робота – 60 год.										
Тиждень	Змістовий модуль 1.			Змістовий модуль 2.				Змістовий модуль 3.		
Модулі	Вступ до психології			Пізнавальні процеси				Емоційно-вольова сфера		
Назва модуля	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Лекції										
Дати										
Теми лекцій	Психологія як наука	Методи психології	Розвиток психіки та свідомості	Увага	Відчуття і сприймання	Пам'ять	Мислення як вища форма відображення дійсності	Уява	Емоції та почуття.	Воля
Теми семінарських занять		Предмет психології, її завдання і методи			Відчуття і сприймання		Мислення як вища форма відображення дійсності			Емоційно-вольова сфера особистості
Теми практичних занять				Дослідження властивостей уваги		Дослідження індивідуальних особливостей пам'яті	Дослідження індивідуальних особливостей мислення			
Самостійна робота	Табл. 7			Табл. 7				Табл. 7		
Види поточного контролю	Модульна контрольна робота 1			Модульна контрольна робота 2				Модульна контрольна робота 3		
Підсумковий контроль	Екзамен									

Тиждень	Змістовий модуль 4.											Змістовий модуль 5.				
Модулі	Психологічна характеристика особистості та діяльності											Основи вікової психології				
Назва модуля	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22				
Лекції																
Дати																
Теми лекцій	Особистість	Діяльність	Темперамент	Характер	Здібності	Загальні питання вікової психології	Психічний розвиток новонародженого та немовляти	Психологічні особливості дітей раннього віку	Психічний розвиток дитини дошкільного віку	Психологічні особливості молодшого школяра	Психологічні особливості підлітка	Психологічні особливості старшого школяра				
Теми семінарських занять	Психологія особистості			Темперамент і характер				Психічний розвиток дитини від народження до трьох років	Психічний розвиток дитини дошкільного віку	Психологія молодшого школяра		Психологія ранньої юності				
Теми практичних занять			Визначення типу темпераменту													
Самостійна робота	Табл. 7				Табл. 7											
Види поточного контролю	Модульна контрольна робота 4				Модульна контрольна робота 5											
Підсумковий контроль	Екзамен															

Тиждень	Змістовий модуль 6.		
Модулі			
Назва модуля	Психологія навчання, виховання та діяльності вчителів		
Дати	23	24	25
Теми лекцій	Закономірності навчального процесу	Закономірності виховного впливу	Загальна характеристика педагогічної діяльності
Теми семінарських занять		Виховання як феномен педагогічної психології	
Теми практичних занять			
Самостійна робота	Табл. 7		
Види поточного контролю	Модульна контрольна робота 6		
Підсумковий контроль	Екзамен		

Шкала оцінювання

Рейтингова оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
A	90-100 балів	Відмінно - відмінний рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу з, можливими, незначними недоліками
B	82-89 балів	Дуже добре - достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
C	75-81 балів	Добре - в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69-74 балів	Задовільно - посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
E	60-68 балів	Достатньо - мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
FX	35-59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання - незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного
F	1-34 балів	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу - досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

10. Методичне забезпечення

- ✓ робоча навчальна програма;
- ✓ навчальні посібники;
- ✓ опорні конспекти лекцій;
- ✓ збірка тестових завдань;
- ✓ схематична наочність;
- ✓ презентації;
- ✓ електронний психологічний інструментарій;
- ✓ збірка психологічних завдань.

11. Очікувані результати

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти володіють:

- знаннями про предмет, основні категорії, методи психології;
- уміннями вирішувати психологічні задачі при спілкуванні з дітьми різної вікової категорії;
- уміннями розробляти і реалізувати програми формування особистості;
- знаннями вікової періодизації психічного розвитку людини та критеріїв її здійснення;
- уміннями добирати методи виховного впливу;
- знаннями структури учбової діяльності та механізму формування понять, умінь та навичок;

- прийомами запобігання та попередження професійного стресу та вигорання;
  - здатністю до використання інформаційно-комунікаційних технологій, орієнтуватися в інформаційному просторі, володіти й оперувати інформацією відповідно до потреб ринку праці;
- аналізують:
- психологічну структуру особистості, закономірності особистісного розвитку;
  - зміст і механізми роботи інтелектуальної, афективної та вольової сфер особистості;
  - психічний аспект розвитку індивіда в онтогенезі;
  - особливості та детермінанти психічного розвитку;
  - систему педагогічних здібностей;
- виконують:
- дослідження окремих психічних процесів та психологічних властивостей особистості;
  - роботу, спрямовану на формування конструктивного виходу із вікової кризи;
  - роботу, спрямовану на розвиток здібностей;
  - корекційну роботу з учнями, які мають низьку успішність;
- розпізнають:
- індивідуальні особливості психічних процесів.

12. Рекомендована література

Базова:

1. Вікова психологія. Навч. посіб. / [Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.]. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 384 с.
2. Вікова та педагогічна психологія : [навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів] / [О. В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук ін.]. – К.: Каравела, 2016. – 400 с.
3. Загальна психологія: [підручник для студ. вищ. навч. закладів] / [О. В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук ін.]; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. - К. : Каравела , 2014. - 464 с.
4. Загальна психологія. Навч. посіб. / [Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.]. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
5. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навчальний посібник / - Максименко С.Д. - К: «Центр навчальної літератури», 2008. – 272 с.
6. Павелків Р. В. Загальна психологія: підручник / Павелків Р.В. - К.: Кондор, 2012. – 576 с.
7. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник / Павелків Р.В. – К.: Кондор, 2011. – 469 с.
8. Педагогічна психологія. Навч. посіб. / [Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.]. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 168 с.

Допоміжна:

1. Варій М. Й. Загальна психологія: [підр.для студ. вищ. навч. закл.] / Варій М.Й. – [3- те вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 1007 с.
2. Копець Л.В. Психологія особистості: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Копець Л.В. – К.: Вид дім. «Києво-Могилянська академія», 2007. – 460 с.
3. Кудерміна О.І. Психологія: навчальний посібник [Електронний ресурс] / Л.І. Казміренко, О.І. Кудерміна, О.Є. Мойсеєва. – Режим доступу: http://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/up/pidrych_psuxologiya.pdf
4. Лисянська Т.М. Педагогічна психологія. Навч. посіб./ Лисянська Т.М. - К. : Каравела , 2015. - 264 с.
5. М'ясоїд П. А. Курс загальної психології: Підручник: у 2 т./ М'ясоїд П.А.– К.: Алерта, 2011. – Т. 1. – 496 с.
6. М'ясоїд П. А. Курс загальної психології: підручник: у 2 т. ./ М'ясоїд П.А – К.: Алерта, 2013. – Т. 2. – 758 с.
7. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб., 3-те вид./ Ю.О. Приходько, В.І Юрченко — К.: Каравела,. 2016. – 320 с.
8. Психологія: Підручник / [Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова]. – К.: Либідь, 2001. – 560 с.
9. Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав, 2011. – 384с.
10. Савчин М. В. Загальна психологія: навч. посіб. / Савчин М.В. – К.: Академвидав, 2015. – 464 с.